

Pokrof

OOSTERSE CHRISTENEN, KERKEN EN CULTUREN

JAARGANG 54

NUMMER 5

NOV. - DEC. 2007

INHOUD

3 *Minderheid in Oekraïne* *De Oekraïens-orthodoxe Kerk van* *het patriarchaat Moskou*

– Frans Hoppenbrouwers

6 *Oudgelovigen in Estland*

– Josephien van Kessel

Sibiu, Piața Mare
(Grote Plein of
Markt) met de
rooms-katholieke
kerk.
(Foto: G. van
Dartel).

7 *Het licht van Christus schijnt* *over allen* – Geert van Dartel

10 *De icoon in het verleden en* *heden* – Marina Vasina

13 *Iosif Volotskij over de iconen*

– Dolf Bruinsma

16 *Sofia-conferentie in Nijmegen*

– Leo van Leijsen

18 *Meditatie* – Huub Vogelaar

21 *Korte berichten*

23 *Liturgieagenda*

VAN DE REDACTIE

Dit nummer is het laatste van dit kalenderjaar. De tijd van Sinterklaas, Kerst, jaarwisseling en Epifanie breekt aan. Tijd om te feesten, maar ook tijd van bezinning.

We brengen u voor die tijd boeiende onderwerpen over het oosterse christendom. Frans Hoppenbrouwers reisde naar Oekraïne en informeert ons over de situatie van de Oekraïens-orthodoxe Kerk onder het patriarchaat Moskou. Josephien van Kessel bespreekt een boek over een groep die voor velen in het Westen onbekend is, de Oudgelovigen in Estland. Geert van Dartel nam deel aan de Assemblee in Sibiu in Roemenië en doet daarvan verslag. Er zijn twee artikelen over iconen. Allereerst is er een beschouwing van iconologe Marina Vasina uit Sint-Petersburg over de plaats van de icoon in de Orthodoxe traditie. Dolf Bruinsma gaat verder terug in de geschiedenis en verhaalt van de ideeën van de Russisch-orthodoxe heilige Jozef van Volokolamsk (Iosif Volotskij) aangaande de iconen. Leo van Leijsen doet kort verslag van een wetenschappelijk congres over Sofia, de zo belangrijke figuur van de Goddelijke Wijsheid. Huub Vogelaar staat stil bij de figuur van Jozef in het kerstgebeuren. Hij doet dat aan de hand van een romaanse sculptuur in Bourgondië, bij uitzondering dit keer een westerse 'icoon', evenwel in een traditie die nog dicht bij de Byzantijnse religieuze kunst stond. Met de meditatie dienen Advent en Kerst zich reeds aan. De redactie wenst u dan ook alvast goede feestdagen toe.

Redactie Pokrof

Pokrof verschijnt vijfmaal per jaar en is een uitgave van de Katholieke Vereniging voor Oecumene Athanasius en Willibrord

Redactie: Wil van den Bercken, Dolf Bruinsma, Geert van Dartel (waarnemend hoofdredacteur), Josephien van Kessel, Dolf Langerhuizen, Leo van Leijsen (redactiesecretaris), Heleen Murre-van den Berg, Huub Vogelaar.

Administratie en redactiesecretariaat:
Katholieke Vereniging voor Oecumene,
Walpoort 10, 5211 DK 's-Hertogenbosch, tel.
073-6136471, e-mail: secretariaat@oecumene.nl,
internet: <http://www.oecumene.nl>.

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdragen en geven niet de mening van de redactie weer. De redactie is verantwoordelijk voor titels en tussenkopjes alsook voor foto's en hun onderschriften. Voor mogelijke onjuistheden in aankondigingen van liturgievieringen en evenementen kan de redactie niet aansprakelijk worden gesteld. De redactie behoudt zich het recht voor ingezonden reacties in te korten of niet te plaatsen.

Opzeggingen dienen vóór 1 december in 's-Hertogenbosch te geschieden, anders wordt men verondersteld abonnee te blijven. De abonnementsprijs is €15,-, giro 5679145 (codes voor overboekingen vanuit buitenland: IBAN: NL 13 PSTB 0005679145 BIC: PSTBNL21) t.n.v. Tijdschrift Pokrof, 's-Hertogenbosch. Voor België: 001-3309231-55, Pokrof t.n.v. Jef Devisscher, Ieperstraat 24, 02300 Turnhout, tel. 014-413927. Opmaak: VANDARTEL, Amsterdam Drukwerk: Van Stiphout, Helmond.

Minderheid in Oekraïne

De Oekraïens-orthodoxe Kerk van het patriarchaat Moskou

Godsdienstvrijheid voor religieuze minderheden vormt een aanhoudend probleem in Oost-Europa waar ooit het communisme heerste. Ingegeven door een gebrekkig begrip van democratie, politiek opportunisme of de gevoelde noodzaak van een religieus-filosofisch fundament onder de jonge staat worden meerderheidsgodsdiensten bevoorrecht. En dat gaat ten koste van minderheden.

Oekraïne blijkt een geval apart, wat onder andere duidelijk wordt bij de Oekraïens-orthodoxe Kerk van het Moskouse patriarchaat. Die bevindt zich in een vreemde spagaat: bevoorrechte meerderheid in oostelijk Oekraïne, gediscrimineerde minderheid in het westen. Frans Hoppenbrouwers was in juni 2007 in de westelijke metropool Lviv en sprak er met aartsbisschop Avgoestin Markevitsj en pastoor Volodimir Koezo. Wat zit hen zo al dwars?

Wie op bezoek gaat bij aartsbisschop Avgoestin van Lviv en Galicië merkt al vlug dat het uiteenvallen van de Sovjet-Unie en de Oekraïense onafhankelijkheid (1991) een traumatische ervaring was. In de westelijke regio's van Oekraïne verlieten talloze gelovigen, priesters en religieuzen zijn kerk en keerden terug

De noodkerk in stadsdeel Sichiv (Lviv) van Orthodox priester Volodimir Koezo. (Foto: F. Hoppenbrouwers)

naar de geünieerde Grieks-katholieke Kerk. Ze kozen massaal voor de kerk die in 1946 door de communisten verboden was en waarvan zij zelf, hun ouders of grootouders deel uit maakten. Het domein van aartsbisschop Avgoestin schrompelde ineen. Kerken en kapellen werden al dan niet met geweld aan het gezag van het patriarchaat van Moskou onttrokken. De pompeuze rococo-kathedraal van Sint-Joris bijvoorbeeld werd noodgedwongen vervuurd voor een tamelijk klein, van oorsprong Roemeens-orthodox kerkje met wat bijgebouwen in de rustige, lommerrijke Korolenkastraat.

Daar, in zijn werkkamer met laptop, modelvliegtuigjes, militaire decoraties en vliegbrevetten, die aartsbisschop Avgoestin in het Oekraïense leger behaalde, maakt de welbespraakte 55-jarige serieuze grapjes. Onder andere over de kleding van de meegebrachte Grieks-katholieke zuster Julia die de vertaling verzorgt: een wit boordje, de witte bies aan het hoofdkapje. Een echte Orthodoxe religieuze is van heel andere kwaliteit, stelt de kerkvorst vast, want ze kan zich zonder spiegel aankleden. Aldus staat de kloosterdracht symbool voor het onnatuurlijke en gekunstelde karakter van de concurrerende Grieks-katholieke Kerk: een kerk die zegt de Orthodoxe traditie te kies-

teren, er tegelijkertijd allerhande katholieke praktijken op nahoudt en als klap op de vuurpijl de paus van Rome als hoogste gezag erkent. Kleren maken ook de kloostervrouw. Of de aartsbisschop geeft zich over aan op zich genomen interessante historische bespiegelingen. Was de Sovjet-Unie een langer leven beschoren, dan zou de Grieks-katholieke Kerk zeker helemaal zijn verdwenen, net als dat nu in de centrale regio's van Oekraïne en in Rusland het geval is. Echter, slechts veertig jaar communisme bleek onvoldoende voor westelijk Oekraïne. En daarom, zo luidt de onontkoombare conclusie, heeft zijn kerk nu problemen.

Misschien vertelt aartsbisschop Avgoestin ook hoe Oekraïense nationalistische Tweede Wereldoorlogmonumenten vernielen die aan het Sovjet-Russische Rode Leger herinneren. *Guilty by association* worden deze nationalistische neergezet als tegenstanders van de antifascistische, geallieerde coalitie, en dus als de erfgenamen van pro-Duitse fascistische. Historisch niet helemaal onjuist, maar ook niet helemaal juist.

Reële grieven

Aartsbisschop Avgoestins overwegingen geven blijk van enige frustratie. Ondertussen verraden ze ook het ideologische en theologische klimaat in de Russisch-orthodoxe Kerk en in de daarmee verbonden Oekraïens-orthodoxe Kerk van het Moskouse patriarchaat. De ontvangst in Lviv is altijd even hartelijk en gast-

vrij, maar deze observaties doen wat af aan de sympathie die de aartsbisschop ontegenzeggelijk oproept. Aan de andere kant, deze man van de kerk koestert reële grieven.

Zo legt hij uit hoe in het provinciestadje Brodi ten noordoosten van Lviv Grieks-katholieke en Oekraïens-orthodoxe gelovigen van het patriarchaat van Kiev te hoop zijn gelopen tegen de bouw van een nieuwe kerk. "Er werden folders uitgedeeld met spreuken als 'Oekraïners, moeten we toestaan dat het patriarchaat van Moskou een kerk en land bezit in onze stad?'" In de kranten verschenen polemische artikelen met collages van nepfoto's. "Mijn priester daar is een magere man, terwijl hij in een provocerend krantenartikel als dikkerd stond afgebeeld. De foto van de kerk die er bij stond was er een van een traditionele Russische kerk, een museumgebouw in Petersburg. Einde jaren '90 hadden we een stuk bouwgrond van de gemeente Brodi gekregen, en toen we bijna klaar waren werd alles stilgelegd. We zouden niet over de juiste vergunningen beschikken." In Lviv is de situatie al even ingewikkeld. Sinds jaar en dag verhindert de gemeenteraad dat de Oekraïens-orthodoxe Kerk van het Moskouse patriarchaat een eigen kathedraal of nieuwe kerken bouwt.

Aartsbisschop Avgoestin voegt er een relativerende noot aan toe. "Het is geen Kosovo natuurlijk, maar we leven hier in Galicië toch in een soort spirituele kolonie. De situatie in Estland bijvoorbeeld begrijp ik wel. Esten zijn anders dan Russen. Wij hier echter, Oekraïners en Russen, wij zijn Slaven, bloedbroeders!" Wanneer de aartsbisschop zich voor de avondliturgie klaar gaat maken, raadt hij zijn bezoekers aan om een kijkje te nemen in het stadsdeel Sichiv. Al lange jaren vieren de gelovigen hun geloof in een blokhutachtig, bordkartonnen kerkje, omdat de gemeente weigert bruikbare bouwgrond ter beschikking te stellen.

Noorderlicht

De deuren van het kerkje staan al open. In de opening wacht de vijftigjarige Volodimir Koezo die al zo'n 15 jaar in Sichiv werkt. Daarvoor studeerde Koezo in Petersburg (destijds Leningrad), deed een promotie in de kerkgeschiedenis en werd priester in de Sint-Joriskathedraal. "Mijn mentor was metropoliet Kirill van Smolensk en ik heb er invloedrijke vrienden. Vaker hebben ze me gevraagd naar Rusland te komen, bijvoorbeeld om les te geven,

Aartsbisschop van Lviv en Galicië, Avgoestin Markevitsj. (Foto: F. Hoppenbrouwers)

re heiligen werden aangekleed met gekleurde, aan elkaar geregen plastic ringetjes. Alles in en aan het gebouw is *shabby*. De vloerkleden, de bankjes, de iconenwand – ook al is dat woord slecht gekozen – en de altaarruimte ademen armoe en improvisatie. Bekommernis om het lot van kerk, priester en parochianen is er in het verleden wel geweest, maar die is weer weggeëbd. Koezo: “Veel belangstelling kregen we tijdens het pausbezoek in juni 2001. Journalisten uit de hele wereld kwamen hier kijken. Echter, met de paus vertrokken ook de media.”

De noodkerk in Sichiv (Lviv) is gemaakt van bordkarton. Het vocht dringt overal naar binnen. (Foto: F. Hoppenbrouwers)

maar ik wil bij mijn parochianen blijven.” Koezo legt vervolgens uit waarom zijn parochiekerk zo onderkomen is. “Gewoonlijk geeft de gemeente een stuk land van 50 bij 50 meter, en allerlei kerkgenootschappen in Lviv hebben bouwgrond ontvangen voor een nieuw kerkgebouw. Alleen wij hebben problemen. De huidige locatie is prima maar hier staat nieuwbouw gepland en dit terrein is te kostbaar om zomaar weg te geven. Wel deed de gemeenteraad een aantal onmogelijke voorstellen. In 2006 kregen we een kavel toegewezen, waar de hoge druk ‘Noorderlicht’-gaspijpleiding onderdoor loopt en waar dus niet gebouwd kan worden. Nu wachten we weer af.”

Van buiten bestaat het gebouw uit zes rijen met korte houten stammen die tot een golfbeweging over de lengte van het kerkje zijn verzakt, de binnenkant blijkt geheel uit dik, gebobbeld karton opgetrokken. Op het zwartgeteerde dak ligt plasticfolie dat met bakstenen is verzwaard. Daaronder bevinden zich een drietal zelfgemaakte lichtkoepels. Talrijke vlekken op het karton verraden een geschiedenis van serieuze wateroverlast. “We hebben hier geen elektriciteit of verwarming. Als het ’s zomers 30 graden is, loopt de temperatuur binnen op naar 45 of 50 graden”, legt pastoor Koezo uit, “en ’s winters is het hier ijs- en ijskoud.” Aan de wanden hangen oude en verkleurde afbeeldingen van iconen. Andere iconen zijn door oude dames thuis in elkaar gezet: foto’s van Maria met kind en ande-

Een gesprek met vice-burgemeester van Lviv, Vasil Kosiv, brengt extra helderheid. De gemeenteraad heeft inderdaad een stuk land bovenop de hoge druk gaspijpleiding ter beschikking gesteld. En ook al zou Kosiv graag een bouwkaavel ter beschikking stellen, grondzaken zijn een zaak van de raad. Ten onrechte want ondemocratisch, laten de raadsleden zich leiden door sympathie en antipathie, en ze voelen weinig sympathie voor Rusland, en daarom evenmin voor de Oekraïens-orthodoxe Kerk van het patriarchaat van Moskou. Met die bouwgrond komt het voorlopig niet goed.

Frans Hoppenbrouwers

Frans Hoppenbrouwers is studiesecretaris van de Stichting Communicantes (Nijmegen).

Oekraïne maakte van 1920 tot 1991 deel uit van de Sovjet-Unie, waar het communisme de politieke ideologie was. Slechts één Orthodoxe kerk mocht er bestaan, namelijk de door de staat gecontroleerde Russisch-orthodoxe Kerk van het patriarchaat van Moskou. De westelijke regio's van Oekraïne werden pas tijdens en na de Tweede Wereldoorlog deel van de Sovjet-Unie en ook daar kreeg de Russisch-orthodoxe Kerk het voor het zeggen. Andere Orthodoxe kerken werden verboden en onderdrukt. Einde jaren 1980 staken deze clandestiene kerken hun kop weer op en de Russisch-orthodoxe Kerk raakte in ongereede. Laatstgenoemde gaat sinds de Oekraïense onafhankelijkheid in 1991 onder de naam Oekraïens-orthodoxe Kerk van het patriarchaat van Moskou door het leven.

Oudgelovigen in Estland

De Vereniging van Cultuur en Ontwikkeling van Oudgelovigen in Estland gaf in 2006 een kort historisch overzicht uit over de Oudgelovigen in Estland: G. Ponomarjova/ T. Shor, *The Oldbelievers of Estonia. A brief Historical Survey (Tartu 2006, ISBS 9949-13-598-2)*. De uitgave is in het Ests, Russisch en Engels. Naast een korte beschrijving van de geschiedenis van Oudgelovigheid in Estland worden de tien huidige gemeenschappen van Oudgelovigen apart beschreven.

Oudgelovigen

Estland is een land met een gemengd Ests-Russische bevolking. De Oudgelovigen horen bij het Russische deel. Zij vormen een afsplitsing van de Russisch-orthodoxe kerk. De Oudgelovigen wezen de hervormingen die patriarch Nikon in de 17e eeuw doorvoerde af. De eerste uit Rusland gevluchte Oudgelovigen vestigden zich eind 17e eeuw in Noord-Estland en begin 18e eeuw in Zuid-Estland. Ook in Estland was het lot van de Oudgelovigen er een van vervolging. Dit is ook de reden dat hun geschiedenis voor dit boek aan de hand van aangiftes, rechtszaken en repressieve wetgeving werd gereconstrueerd. In de 18e eeuw werden er houten gebedshuizen in een aantal steden en dorpen gebouwd. Begin 19e eeuw leefde in Zuid-Estland in negentien dorpen in het district Derpte zo'n 3000 Oudgelovigen. In de stad Derpte zelf leefden er zo'n 150.

Nicolaas I

Tijdens de regering van Nicolaas I, 1825-1855, werden niet alleen de Oudgelovigen in Rusland, maar ook die in de Baltische landen streng gecontroleerd; hun aantal werd bijgehouden, ze mochten geen nieuwe gebedshuizen bouwen en oude werden gesloten. Hoewel de situatie na tsaar Nicolaas I iets beter werd, mochten de Oudgelovigen pas in 1883 weer gebedshuizen (her)bouwen.

Groei

Vanaf 1880 vestigden zich steeds meer Oudgelovigen in de buurt van Narva waar de lichte industrie inmiddels floreerde. De kapitalistische ontwikkeling die inzette, was gunstig voor de Oudgelovigen; de gemeenschappen van Oudgelovigen in de steden groeiden. Begin 20e eeuw werden twee belangrijke wetten voor de Oudgelovigen aangenomen, aangaande religieuze tolerantie (1905) en aangaande de organisatie van Oudgelovige gemeenschappen (1906). Van 1907 tot 1913 werden zes gemeenschappen geregistreerd. De Oudgelovigen konden in toenemende mate deelnemen aan het politieke en sociale leven van Estland.

Erkenning en vervolging

Hoewel ook hun economische omstandigheden sterk verslechterden door de Eerste Wereldoorlog, werden de Oudgelovigen met de onafhankelijkheid van Estland (1920) een erkende nationale en religieuze minderheid. Rond 1926 waren er 10.000 Oudgelovigen in Estland. De jaren '30 waren een tijd van herbouw en nieuwbouw van gebedshuizen, maar de Tweede Wereldoorlog gaf de Estse Oudgelovigen opnieuw een flinke klap. Zij werden door zowel de nazi's als de Russische sovjets vervolgd en hun huizen werden genationaliseerd. De wederopbouw na de oorlog verliep moeizaam.

Pas met de onafhankelijkheid van Estland (1991) kregen de Oudgelovigen weer mogelijkheden. In 1995 hervatte de *Unie van Oudgelovige Gemeenschappen* van Estland haar werk. Momenteel zijn er zo'n 15.000 Oudgelovigen in Estland. Maar ook de Oudgelovigheid heeft te lijden onder de algehele secularisering. Er zijn maar weinig voorgangers en ze zijn meestal oud; de jeugd gaat alleen op feestdagen naar de kerk en de oude tradities worden niet meer gehandhaafd.

En dat brengt mij op het grote nadeel van dit prachtig uitgegeven naslagwerkje: wat die Oudgelovige tradities zijn, wordt niet inzichtelijk. Het boekje is slechts een opsomming van namen, jaartallen en feiten en biedt daarnaast een aantal mooie en illustratieve foto's.

Josephien van Kessel

Het licht van Christus schijnt over allen

Hoop op eenheid en vernieuwing in Europa

Derde Europese Oecumenische Assemblee in Sibiu, 4-9 september 2007

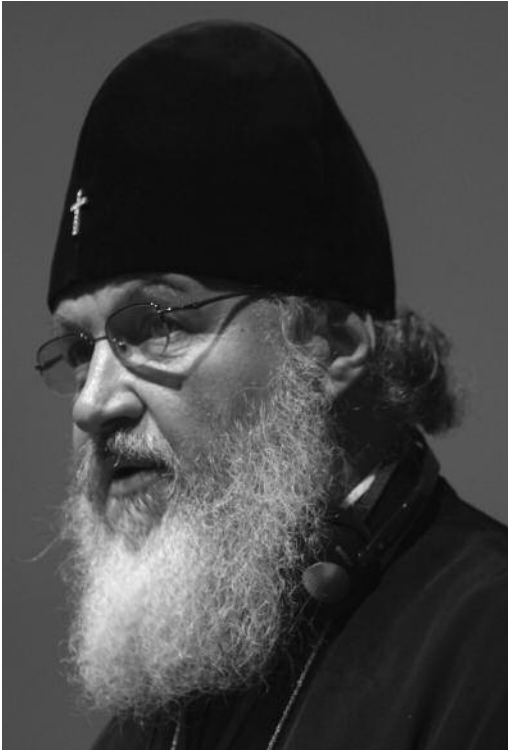
Patriarch
Bartholomeos, oecu-
menisch patriarch.
(Foto: CCEE)

De oecumenische beweging heeft sterke Europese wortels. En hoewel het zwaartepunt van het christendom steeds meer van noord naar zuid verschuift, zijn de Europese kerken in de internationale oecumenische beweging nog steeds van groot belang. Sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw werden er op Europees niveau drie grote oecumenische bijeenkomsten gehouden. Deze bijeenkomsten in Bazel (1989), Graz (1997) en Sibiu (2007) zijn markeringspunten voor de intensiteit en de richting van de oecumenische beweging in Europa.

De initiatiefnemers en dragers van deze oecumenische bijeenkomsten zijn de Conferentie van Europese Kerken (KEK) en de Raad van Europese Bisschoppenconferenties (CCEE). Samen zijn zij in staat om het oecumenisch gesprek tussen de kerken in Europa te organiseren. De assemblees zijn grootschalige, meerdaagse oecumenische evenementen die tot doel hebben het oecumenisch proces in Europa een impuls te geven.

Sibiu

Na het protestantse Bazel en het katholieke Graz vond de derde assemblee in september 2007 plaats in het overwegend Orthodoxe Sibiu (Hermannstadt), een prachtige middeleeuwse stad aan de voet van de Karpaten in Roemenië. De stad Sibiu is dit jaar samen met Luxemburg de culturele hoofdstad van Europa. Met zijn prachtige pleinen, pittoreske huizen en wonderschone kerken ligt de stad er na de grondige renovatie van de afgelopen jaren prachtig bij. De sceptische geluiden die vooraf klonken over het gebrek aan organisatietalent en de geringe capaciteit van de stad, bleken niet gegrond te zijn. De stad was goed voorbereid en de assemblee was er zeer welkom. Dat werd uitgesproken door de Duitse burgemeester Klaus Johannes en dat werd bevestigd in ontmoetingen en gesprekjes met mensen uit de stad. "Dergelijke bijeenkomsten vinden hier niet vaak plaats", zei een medewerkster van het huis waar we waren ondergebracht. "Het is mooi dat deze bijeenkomst bij ons plaats vindt. De stad leeft er van op". De Orthodoxe aartsbischop van Iași en metropoliet van Bucovina en Moldavië, Daniel, inmiddels gekozen tot de op-

Metropoliet Kyrill van Smolensk van het Russisch-orthodoxe patriarchaat Moskou. (Foto: CCEE)

volger van patriarch Teoctist, betitelde Sibiu in zijn groetwoord voor de periode van deze conferentie als de 'oecumenische hoofdstad' van Europa.

Roemeens-orthodoxe Kerk

De Roemeens-orthodoxe Kerk had als meerderheidskerk vanzelfsprekend een belangrijke verantwoordelijkheid in de lokale organisatie. De hearings vonden voornamelijk plaats in de lokalen van de Orthodoxe theologische faculteit. De vespers in de prachtige Orthodoxe kathedraal werden zeer goed bezocht gedurende deze dagen. Veel deelnemers aan de assemblee wilden de Orthodoxe liturgie ondergaan en de Roemeens-orthodoxe Kerk maakte dat mogelijk. Maar er was in Sibiu beslist geen sprake van een eenzijdig Orthodox overwicht. De sfeer in Sibiu was open.

Lokale kerken

De andere kerken waren volop betrokken en aanwezig: de luthers-evangelische kathedraal en de kleine lutherse Johanneskerk, de kerk van de Hongaarse gereformeerden en de barokke 17e

eeuwse katholieke kerk aan het grote plein. Eén van de bijzondere en sterke punten van deze assemblee was de verbinding met de lokale kerken in Sibiu waar elke dag diensten en bijeenkomsten gehouden werden. Natuurlijk, ook in Roemenië zijn er spanningen in oecumenische verhoudingen. Maar er lijkt alles aan gedaan te zijn om alle kerken gelegenheid te geven aan het oecumenisch proces deel te nemen. Tegen de achtergrond van de geschiedenis en het moeizame oecumenische gesprek over het uniatisme was de viering van de liturgie van Johannes Chrysostomos op het feest van Maria Geboorte in de sporthal 'Transylvania' heel bijzonder. De grieks-katholieke bisschoppen gingen hierin voor, de rooms-katholieke bisschoppen, priesters en gelovigen voegden zich in. De preek werd gehouden door de aartsbisschop van Westminster kardinaal Cormac Murphy O'Connor.

Spanningen

Spanningen zijn er in Transylvarië vooral langs etnische lijnen tussen Roemenen en Hongaren. Dat dreigde tijdens de assemblee even op te spelen toen de Hongaarse bisschop Laszlo Tökes, die een groetwoord zou spreken en van wie de tekst al beschikbaar was, om een niet nader toegelichte reden daarvan afzag en huiswaarts keerde. Het signaal kwam wel door dat Hongaarse protestanten zich in Transylvarië als tweederangsburgers behandeld voelen. Maar waarom dan afzien van de mogelijkheid om te spreken? Positiever en creatiever waren de bijdragen vanuit de Duitse luthers-evangelische gemeenten in Sibiu. Sibiu was van oorsprong een Duitse stad met een geschiedenis die teruggaat tot de 13e eeuw. Na de Tweede Wereldoorlog en tijdens het regime van Ceaușescu is het aandeel van de Duitse bevolking dramatisch teruggedaan. Hoewel dat proces onomkeerbaar is, zet de kerk zich onder leiding van bisschop Christoff Klein in voor goede oecumenische en nationale verhoudingen. De culturele banden met Duitsland worden opnieuw aangehaald en voor het nieuwe Roemenië dat aansluiting wil bij Europa is dat ook belangrijk.

Doel en weg van de oecumene

De Orthodoxe kerken bereidden zich met een bijeenkomst van 25 tot 28 juni 2007 op het eiland Rhodos gezamenlijk voor op de assemblee in Sibiu. Van deze bijeenkomst is een uitvoerig verslag gemaakt waarin de prioriteiten en accenten voor de deelname aan Sibiu worden geformuleerd.

leerd. Hierin wordt onder andere benadrukt dat “de kerkelijke eenheid, gebaseerd op het ware geloof, het belangrijkste doel moet zijn van iedere oecumenische inspanning”. Maar ondanks de nog onopgeloste verschillen die in de oecumenische dialogen aan de orde komen, moeten de kerken proberen om de wereld en de geseclariseerde Europese samenlevingen een gezamenlijk getuigenis te geven. Dat kan op basis van “het gezamenlijke geloof in de Drie-enige God en het heilswerk van onze Heer Jezus Christus”.

Dit dubbele principe aangaande het doel en de weg van de oecumene heeft de ruimte geschapen voor een actieve, positieve en sterke inbreng vanuit de Orthodoxe traditie op de assemblee in Sibiu.

Patriarch Bartholomeos I

In de openings sessie van de assemblee hield de oecumenisch patriarch Bartholomeos I een uitvoerig exposé waarin hij de Orthodoxe visie op de oecumenische samenwerking in Europa uitlegde. Zijn voordracht was een krachtige bevestiging van de inzet van de Orthodoxie voor de eenheid van de Kerk. De patriarch ging expliciet in op de weg van Bazel via Graz naar Sibiu. De Charta Oecumenica noemde hij niettegenstaande bepaalde tekortkomingen een product van intensieve interkerkelijke samenwerking en het bewijs van de sterke wil van alle Europese kerken om de samenwerking voort te zetten en te intensiveren. In zijn speech sprak hij ook over de blijvende inzet van de Orthodoxie voor de christelijke principes en waarden. Opnieuw deed hij de oproep aan de kerken in Europa tot het instellen van een dag van vasten en onthouding op 7 september ten overstaan van ons arrogante en destructieve gedrag tegenover de natuur en het milieu.

Metropoliet Kyrill

Op dezelfde dag sprak namens het patriarchaat van Moskou ook metropoliet Kyrill van Smolensk en Kaliningrad. Hij sprak over het thema ‘Het licht van Christus en de Kerk.’ In het eerste deel van zijn referaat geeft hij een beschouwing over Christus als de manifestatie van het Licht. Hierin is de Transfiguratie op de berg Tabor belangrijk. Daar ligt het uitgangspunt voor de Orthodoxe theologie van de H. Gregorius Palamas over de ongeschapen goddelijke energieën en acties waarin God manifest wordt. De leer over het Licht als genade en als waarheid is organisch verbonden met de Kerk. De Kerk is de plaats

waar het Licht bewaard wordt, maar het Licht schijnt ook ver buiten haar grenzen en schijnt op iedere mens die in de wereld komt (Joh. 1,9). Het verstaan van het Licht leert ons respect, zegt metropoliet Kyrill, voor andere religieuze ervaringen en tradities.

Het tweede gedeelte van zijn lezing heeft een andere focus. Vanuit de vaststelling dat er onder de christenen geen eenheid meer is op het terrein van de morele oriëntaties en normen, geeft hij een ferme kritiek op het post-moderne paradigma van de seculiere samenleving. “Postmodernisme in brede zin”, zo stelt hij, “veronderstelt compatibiliteit van incompatibele visies en posities. Misschien is deze houding gerechtvaardigd in sommige sferen van de samenleving, maar hij is voor christenen niet te rechtvaardigen op het terrein van de moraliteit. Gelovigen kunnen niet op het zelfde moment de waarde erkennen van het leven en het recht op de dood, de waarde van de familie en de geldigheid van homoseksuele relaties, de bescherming van de rechten van kinderen en de opzettelijke vernietiging van menselijke embryo’s voor medische doeleinden.” In het vervolg van zijn lezing doet Kyrill de oproep tot een gezamenlijke inzet voor de christelijke waarden in het hedendaags Europa. Zijn these is dat een daadwerkelijke praxis van christelijke solidariteit in het hedendaagse Europa op basis van de ene en ongedeelde moraliteit van het Evangelie en het gezamenlijke getuigenis van de christelijke waarden die daarvan afgeleid zijn, misschien wel de laatste kans zijn voor christenen om gezamenlijk de ziel terug te geven aan Europa.

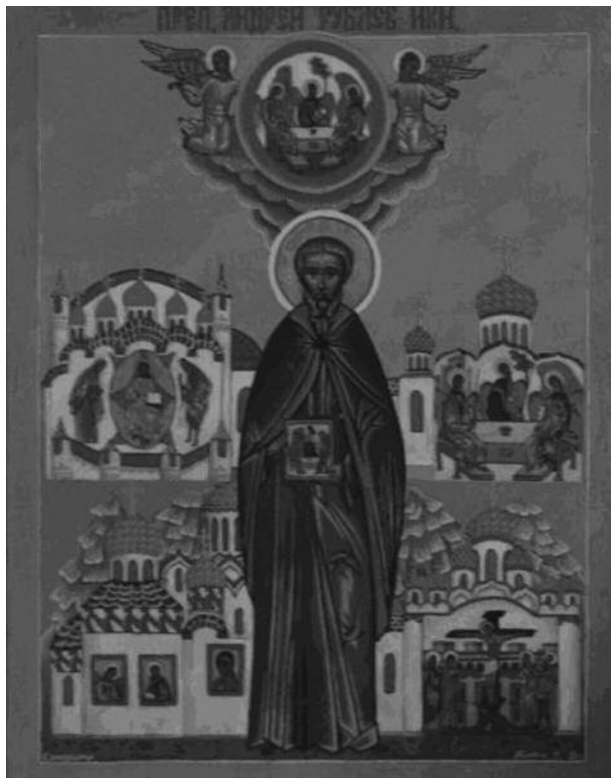
Effect

Dit zijn slechts enkele Orthodoxe stemmen van de assemblee in Sibiu. In vergelijking met Bazel en Graz was de inbreng vanuit de Orthodoxie sterker en onderling beter afgestemd. De Orthodoxe kerken in Europa hebben in de Europese oecumene een duidelijke lijn uitgezet waaraan men in de toekomst zal vasthouden. In Sibiu heeft de goede onderlinge samenwerking zeker effect gehad. In de korte slotboodschap van de assemblee in Sibiu vinden we veel terug van de inbreng van de Orthodoxie: de inzet voor de eenheid, de nadruk op de bronnen van de spiritualiteit en de noodzaak van de persoonlijke bekering, het belang van de christelijke waarden en de waardigheid van iedere mens vanaf het begin van het leven tot aan het natuurlijke einde en de bezorgdheid over Gods schepping.

Geert van Dartel

De Icoon in het verleden en heden

Zijn plaats in de Orthodoxe Traditie

De eerwaarde Andrej Roeljev, geschilderd door de zoon van Rostislav Girvel, Filipp, op vijftienjarige leeftijd. (Foto: R. Girvel)

Marina Vasina uit Sint-Petersburg is Russin, Orthodox, theologe en directeur van het Iconologisch Instituut in haar stad. Ze is nauw verbonden met 'Svjatogorie', de icoonschilderschool voor kinderen van Rostislav M. Girvel in de Kazanskijkathedraal. Onderstaand artikel is de ingekorte lezing die ze hield op zaterdag 13 oktober tijdens het symposium op de A.A. Brediusstichting te Hernen ter gelegenheid van de opening van de tentoonstelling 'Kinderen geven kleur aan geloven'. Op deze expositie werden iconen van Svjatogorie tentoongesteld.

Niet lang geleden zag ik een documentaire over gehandicapte kinderen, die fysiek erg ziek waren, maar ongelooflijk getalenteerd. Een gedeelte van de documentaire liet een concert zien van klassieke muziek, waarin de slaginstrumenten bespeeld werden door een volledig doof meisje en de piano door een blinde jongen. Een beroemde musicus die aanwezig was op het concert merkte over dit ongebruikelijke en verbazingwekkende gebeuren op: het kan niet, hoewel het is omdat het evident is. Op een eerste en veelal onderbewust niveau 'protesteert' ons empirische waarnemingsvermogen tegen zulk bewijs - het kan niet, want het is niet duidelijk hoe het überhaupt mogelijk is. Maar ondanks dit spontane protest bewonderen we dit gebeuren dat ons vervult met een soort gevoel van triomf, alsof we getuigen zijn geworden van de overwinning van de Geest op de natuurwetten, die in essentie ten grondslag ligt aan elk wonder. Dat is het wonder dat ons leert en tekens geeft van de onzichtbare en onbegrijpelijke werkelijkheid en dat we waarnemen als een openbaring van boven. Van dien aard is de werke-

lijkheid van de gave, en de gave kan alleen van God komen. De gave van genade, een bijzondere gave van de H.Geest na de Opstanding van Jezus Christus, is iets dat de natuurwetten en onze natuurlijke manier van denken overstijgt. Juist dit overstijgende vertegenwoordigt de icoon en zijn substantie is geen symbolisme zoals velen over het algemeen geloven, maar een christologische realiteit. Op basis van dit realisme - en daarmee onlosmakelijk verbonden - bestaat de verering van de icoon.

Beeldenstrijd

In een bepaalde periode van de Byzantijnse kerkgeschiedenis dook het verschijnsel van het

iconoclasmie op als een hernieuwde beleving van de antieke metafysica en het antieke intellectualisme in het algemeen, waarbij het beeld stamt uit de sfeer van de zintuigen en daarom geen verering waard is. Het pad naar de Waarheid verliep uitsluitend via intellectuele beschouwing en beeldkunst was op zijn hoogst het beginpunt waarbij het niet gebruikelijk was stil te staan, laat staan het te vereren.

Maar desondanks vereert de Orthodoxe Kerk het beeld dat door mensenhanden is gemaakt. Deze verering heeft geen betrekking op het kunstwerk of de afgebeelde schoonheid, maar op de Schepper zelf - de Schepper van de wereld en de mens, die geïncarneerd is in het menselijke lichaam en daardoor zijn Heerlijkheid toonde. Dit was in ieder geval altijd waar voor de Orthodoxe Kerk; het werd tot het Zevende Oecumenische Concilie nageleefd en werd daarna dogma. De icoon werd in Rusland altijd als heilig beschouwd, gekust en de heilige beeltenis genoemd.

Idolatrie

Ik zou graag de aandacht willen vestigen op een taalkundige eigenaardigheid: het Russische woord voor 'kussen' (*celovanie*) heeft dezelfde wortel als het woord voor 'geheel' (*celyj*) dat afgeleid is van het woord voor 'doel' (*cel'*). Daaruit volgt dat het aanraken van de icoon kan worden geïnterpreteerd als het aanraken van het geheel, als een heel worden of geheeld worden, de heelwording van onze gevallen natuur. De icoon wordt behandeld als een heilig object waar God aanwezig is. Maar het betekent niet dat het object zelf God is - dat zou idolatrie zijn. Een moderne vraag over de icoon die door protestantse theologen wordt gesteld, volgt de volgende argumentatie: hoe kan God worden vereerd in een door een kunstenaar met de hand gemaakt beeld? Hierbij wordt gesuggereerd dat zo'n beeld uiteindelijk een afgodsbeeld is.

Het probleem van de verering van het handgemaakte beeld dient als een serieuze aanleiding om na te denken over de menselijke persoon. Dit is in feite een primaire vraag voor de moderne filosofie. Helaas wordt het antwoord meestal niet gezocht in verband met het beeld van God in de mens. Het moet als vanzelfsprekend worden beschouwd dat we om de icoon en iconoverering te kunnen begrijpen ons bewustzijn moeten laten veranderen. Zoals de moderne Franse theoloog Jean-Luc Marion schreef, bestaat het wezen van het idool (afgod) niet in het feit dat

het door mensenhanden is gemaakt, maar in het feit dat het aanwezig is in de mens - de afgod is een eeuwig zelfportret van de mens die op zoek is naar God, maar door vergissing de producten van zijn activiteit als God beschouwt.

Omvorming

Alleen de icoon zelf kan een mens in God omvormen en de ontmoetingsplek worden met de Schepper. De woorden van de christelijke filosoof Gabriel Marcel dringen diep door in de betekenis van de verandering in het menselijk bewustzijn en zijn heel precies gericht op het christelijke beeld: "Voor heroriëntatie van het perspectief, voor iets dat een eindeloze ontoereikendheid leek om een evenzo eindeloze volheid te worden, is het nodig voor het bewustzijn om met een stevig gebaar van vastberaden omkering zichzelf op te offeren in het aangezicht van de Ene die het kan aanspreken in gebed als zijn Begin, Doel en enige Krachtpunt." Deze omkering heeft de werkelijkheid van ont-

Marina Vasina, Orthodox theologian and director of the Iconological Institute in St. Petersburg. (Foto: C. van Dartel)

moeting nodig en die is niet mogelijk in het milieu van de universele triomf van het idool, bewustzijn dat zich in zichzelf heeft teruggetrokken, wanneer de grens tussen het geschapene en Niet-geschapene is vervaagt, wanneer er geen notie van zonde bestaat, wanneer authenticiteit van het zijn van de gevallen natuur wordt bewezen door ofwel de wetenschappelijke feiten ofwel metafysica. Hoe kunnen we deze cirkel doorbreken? Is dat überhaupt mogelijk?

Er zijn interessante gedachten te vinden over de icoon en het idool als twee verschillende verschijnselen in het werk van de bovengenoemde theoloog Jean-Luc Marion. Deze komen voort uit het fundamentele gegeven aangaande de icoon, namelijk de verschijning van Christus, het beeld van de onzichtbare God, daar ons de Blik, de Waarheid van het Gelaat wordt gegeven. Idool en icoon worden onderscheiden door heroriëntatie van het bewustzijn, die plaatsvindt in de diepe omvorming van de menselijke geest voor het aangezicht van de Levende God. Daarom gaat achter de taal van de icoon in de eerste plaats het aanzien schuil van een omgevormde persoon die vrede, hoop en gebed tot de Ware Vader heeft gevonden. Het is het licht van het toekomstig Koninkrijk dat al hier op aarde begint.

Licht

In de Orthodoxe theologie is de icoon een beeld van heiligheid, een spiritueel begin van het zien van een toekomstige tijd, terwijl de kunst van het iconen schilderen is als de kleding van hen die zich voorbereiden om de tempel van God binnen te gaan. Echte kunst is altijd mysterieus, en dat geldt nog meer voor kerkelijke kunst, die doordringt in het Koninkrijk der Hemelen. Toen de restaurateurs aan het eind van de 19e eeuw de eeuwenoude roetlaag op de iconen schoonmaakten waren ze verbaasd over de helderheid van de kleuren. De kleur in de icoon is het licht: door de verschijning van de geschapen wereld openbaart zich het Licht, en het ontcrachten van het licht en zijn schoonheid zou het weerleggen van Gods Schepping betekenen, het niet erkennen van het in de schepping doordringende Ongeschapen Licht. Maar om bepaalde redenen komt men ook de visie tegen dat de icoon vanuit het oogpunt van de ascese noodzakelijkerwijs donker zou moeten zijn. Daarom wordt de icoon vaak geschilderd met een bruine waas die blauwe, rode en gele kleuren doffer maakt. Ik was de afgelopen zomer toevallig op bezoek in de abdij van Hauterive in Zwitserland. In hun winkel zag

De Transfiguratie op de berg Tabor, geschilderd door Rostislav. M. Girvel, 2007. (Foto: R. Girvel)

ik de iconen die door één van de monniken volgens de Byzantijnse canon waren geschilderd – ze waren zwart! Hoewel ze geschilderd waren vanuit een oprecht religieus gevoel hadden ze totaal geen kleur en dus geen licht, en misten ze dientengevolge het belangrijkste: het getuigenis van het Koninkrijk.

Creatief

Het tweede probleem dat verbonden is met een icoon is het kopiëren. In de traditie van het icoonschilderen zijn er zogenaamde vastgelegde contouren. Vanwege een foute interpretatie van hun betekenis is het algemene misverstand ontstaan dat het doel van het icoonschilderen is deze precies op de antieke modellen te doen lijken. In feite stelt zo'n manier van kopiëren vervanging voor, wanneer de schepping van het beeld wordt vervangen door de op een foute manier geïnterpreteerde traditie. Dit is een zaak van kerkelijke traditie. Vanwege bepaalde redenen wordt door sommige mensen geloofd dat het volgen van de traditie creatief werk uitsluit. Alsof de canon in zijn essentie het creatieve werk uitsluit, terwijl dit in feite totaal niet waar is. Er wordt vergeten dat waar de Geest aanwezig is alles wordt vervuld van vrijheid en liefde. Daarom is waarachtig spiritueel creatief werk uiteindelijk altijd vernieuwend!

Marina Vasina

Wat God ons opdroeg te maken

Iosif Volotskij over de iconen

Iosif Volotskij (1439-1515), auteur van Bericht aan de Iconenschilder en voorstander van kerkelijk bezit ("De rijkdom van de kerk is de rijkdom van God").

Er waren mensen die deze groeiende rijkdom van de kerk afkeurden omdat zij ten koste gingen van de spiritualiteit. Deze beweging, die vooral aanhangers telde onder een ketterse judaïserende stroming, was afkomstig uit Novgorod.¹ Ook de figuur van de geleerde monnik en kluisenaar Nil Sorskij (1433-1508), een hesychast, die wilde dat de kerk weer terugkeerde naar ascese en mystiek, schaart zich onder de tegenstanders van kerkbezit.

Iosifljiani

Tegenover bovengenoemde beweging zien we de beweging van de *Iosifljani*, genoemd naar Iosif, de abt van Volokolamsk (1439-1515). Deze Iosif wordt meestal Iosif Volotskij genoemd. Iosif verdedigde juist het kerkbezit, "de rijkdom van de kerk

Iosif van Volokolamsk (1439-1515) is vooral bekend door zijn uitspraak: "De tsaar is van nature gelijk aan alle mensen, maar zijn gezag is gelijk aan dat van de allerhoogste God". Was hij alleen maar de verdediger van een autoritair regime? In dit artikel gaat Dolf Bruinsma in op Iosifs opvattingen over het iconenschilderen.

In de twaalfde tot de veertiende eeuw kende Rusland een enorme bloei van het kloosterleven – denk aan de invloed van Sergij van Radonezj. Dit bracht ook een grote bezitsuitbreiding met zich mee, vooral de kloosters kwamen in bezit van grote stukken land.

is de rijkdom van God", zo was hij van mening. Rijkdom betekent een krachtiger maatschappelijke positie voor de kerk. De *Iosifljani* stonden ook een actieve samenwerking met de wereldlijke macht voor. Iosif was bevriend met de grootvorst van Moskou, en de Russische tsaren zagen hem als hun patroon. Het probleem was wel de zelfstandigheid van de kerk te verdedigen tegen de wereldlijke heersers.

Beide personen, Nil Sorskij en Iosif Volotskij, kregen hun aanhangers, die tegenover elkaar kwamen te staan. Tijdens een concilie in 1503 werden de opvattingen van Nil Sorskij over het kerkbezit afgewezen, en de judaïserende werden bloedig vervolgd. De discussie over de vraag of hier de kerk te veel deel uitmaakte van een de-

¹ De stroming van de Judaïserenden ging terug tot de eerste eeuw na Christus, en kenmerkte zich door Joodse en gnostische elementen.

spotisch bewind, is vrij vaak gevoerd, maar laten we hier liggen.

Het monnikenideaal

Iosif, op twintigjarige leeftijd monnik geworden, volgde zijn abt in 1477 op. Maar de praktijk van het monnikenideaal stelde hem teleur. Hij reisde van het ene klooster naar het andere, en zag tenslotte geen andere oplossing dan zelf een nieuw klooster te stichten in de buurt van Volokolamsk. Daar probeerde hij de oude regels weer te herstellen, wat volgens hem heel eenvoudig was, omdat die regels al vanouds door de Vaders waren opgesteld en algemeen bekend waren. Een zeer traditionele opvatting van de kloosterregels was het gevolg.

Instructie voor de iconenschilder

Volotskij's *Bericht aan de iconenschilder* maakt deel uit van een elfdelig traktaat, waarin hij de judaïserende ketterij van de tegenbeweging aanvalt. Mogelijk schreef hij het stuk op verzoek van zijn tijdgenoot, de meester Dionysios, ter instructie van diens leerlingen. Het was ook een tijd dat het traditionele iconschilderen werd bedreigd door verval. De artistieke vorm werd steeds belangrijker, ten koste van de geestelijke inhoud. Het Bericht vormt daarmee een wenk, maar ook een waarschuwing.

Iosif Volotskij staat misschien minder tegenover Nil Sorskij dan meestal wordt voorgesteld. In zijn opmerkingen over onder meer Rubjlov, zien we sporen van de hesychastische theologie. Hij waardeert bij Rubjlov zijn zin voor ascese; zodoende ontvangt hij de goddelijke genade en wordt hij verheven tot het goddelijke, ongeschapen licht en de beelden van Christus, de Moeder Gods en de Heiligen, die hij met materiële middelen weergeeft.

Idolen en iconen

In het eerste deel van het traktaat verzet Volotskij zich tegen de ketterse beweringen dat het niet passend zou zijn om met handen gemaakte voorwerpen te vereren. Onverstand, oordeelt de traktaatschrijver. Want heilzame voorwerpen, zoals kruisen, heilige vaten en iconen zou je dan ook niet mogen vereren.

We moeten, gaat hij verder, allereerst onderscheid maken tussen een afgodsbeeld en een icoon. Het afgodsbeeld is een duivels bedenkensel, onzuiver en onwaarachtig – de icoon is heilig en eerbiedwaardig. Wij vereren de materiële dingen waar de genade van God in is gevaren. Din-

Nil Sorskij (1433-15108), hesychast die wilde dat de kerk weer terugkeerde naar ascese en mystiek.

gen kunnen tot redding dienen – denk aan de ark van Noach. In het Oude Testament ('Oude Wet', zegt Iosif) zie je veel voorbeelden hiervan: het altaar van Mozes, de tempel van Salomon, de ark van het Verbond, de staf van Aäron. God beval de mensen dingen te maken tot zijn eer en die te vereren. Hoe zou dit dan niet gelden voor het Nieuwe Testament (in Iosifs woorden: 'Nieuwe Genades')?

De opdracht tot afbeelding

In het vervolg van het traktaat gaat Volotskij over op de theologie van de iconenverering.

In de loop van zijn betoog geeft de schrijver een korte samenvatting van de leer van de Menswording en het Heilswerk. Om de mens, gemaakt naar Zijn beeld en gelijkenis, te redden, heeft God zijn Zoon gezonden. Wij maken afbeeldingen, opdat zijn daden niet in vergetelheid zouden raken. De afbeelding brengt de vroegere aanblik weer in herinnering. Niet met onze menselijke ogen, maar met geestelijke ogen zien wij de afbeelding.

Zoals zijn vlees kwetsbaar was, tot de opstanding, zo is dat ook met de icoon, gemaakt van vergankelijk materiaal. God gaf de mensen opdracht dingen tot zijn eer te maken. Zo gaven ook de apostelen aan Lucas de opdracht om de

Moeder Gods te schilderen, om zo van de Geboorte uit de Maagd te getuigen. Ook de afbeelding kan wonderen verrichten, denk aan de genezing van Abgar door de beeltenis van Jezus, en de wonderen en tekens rondom iconen tot vandaag de dag.

Drievuldigheidsicoon

Tenslotte gaat Iosif in op de afbeelding van de Heilige Drieëenheid. De judaïserenden wezen de afbeelding van de Triniteit af, omdat ze van mening waren dat Abraham niet de heilige Drieëenheid zag, maar God met twee engelen.

Daarnaast speelt hier het probleem dat er een discussie was of men de Vader rechtstreeks mocht afbeelden. Daarom vertoont de Triniteitsicoon drie engelen, die zo dicht mogelijk worden samengebracht, zodat de eenheid van de drie personen wordt uitgedrukt. Er blijft dan nog de vraag hoe de goddelijke natuur moet worden weergegeven.

Iosif betoogt hoe de Boze, tegen het heilswerk van Christus in, de mensen bedreigt met afgoderij, zondigheid en doodslag, ketterij, wetteloosheid, en - het verbod om de Drie-eenheid af te beelden.

Het verhaal van Abraham is hier het richtsnoer. Iosif gaat in op de kwestie: zag Abraham nu God en twee engelen, of zag hij drie engelen?

De tekst van Genesis 18 zwenkt steeds tussen de éne en de drie, de Heer (Jahwe) en de drie mannen; "Eens verscheen de Heer aan Abraham bij de eik van Mamre, toen Abraham op het heetst van de dag bij de ingang van zijn tent zat. Hij sloeg zijn ogen op en zag plotseling drie mannen voor zich staan." (18: 1,2).

De Bijbel, aldus Iosif, is er altijd duidelijk over wanneer het engelen betreft. In een groot deel van het verhaal worden geen engelen genoemd, dus we kunnen aannemen dat het hier niet om engelen gaat.

Pas in Genesis 19 is er sprake van twee engelen, die naar Sodom gaan, nadat de Heer met Abraham heeft gesproken over het lot van de stad. Volgens Iosif gaat het dan toch om twee goddelijke personen, de Zoon en de heilige Geest. Wat met Sodom gebeurt, gebeurt volgens één goddelijke wil.

De schrijver erkent dat er tegenstrijdige passages zijn, ook bij Johannes van Damascus in zijn verhandeling over de iconenverering is dat het geval, en met allerlei andere verklaarders van de Schrift is het niet anders. Maar als we in de Schrift tegenstrijdigheden zien, komt dat vooral

door ónze tekortkomingen. Wel is iedereen het erover eens dat Abraham een ontmoeting had met de Drie-eenheid. Dit was voor Abraham zelf nog geheim, evenals de daaruit volgende heilsgeschiedenis - al wist hij wel dat hij met de Heer sprak.

Johannes van Damascus

Theologisch ligt het traktaat *Bericht aan de iconenschilder* in het verlengde van het werk van Johannes van Damascus *Tegen hen die de Heilige iconen smaden*, al mist het schrijven van Volotskij de diepgang en de systematiek die we bij zijn voorganger zien. Wat motivatie betreft hebben ze gemeen: de boze slang die de naar God geboetseerde mens bestrijdt en hem ervan afhoudt de iconen te beschouwen, omdat hij niet wil dat zijn nederlaag aan de kaak wordt gesteld. Johannes onderstreept dit nog met het verhaal over de monnik Theodorus van Aila, die na allerlei ontuchtige bekeringen als uiterste verleiding krijgt ingefluisterd de icoon van de Moeder Gods niet te vereren.

Iets meer dan Iosif gaat Johannes in op het schouwen van de icoon: "Want zijn lichamelijk stempelbeeld aanschouwend, zien wij in de geest, voorzover mogelijk, tevens de heerlijkheid van zijn godheid."

Ook dit thema hebben zij gemeen: het feit dat God de Zoon in vlees en bloed onder ons woonde, maakt het mogelijk Hem af te beelden. Ja, wij moeten Hem afbeelden, anders zouden wij de Menswording ontkennen. Misschien dat het dilemma: afbeelden wat niet af te beelden is, in het hesychasme werd overwonnen. (Dit uit een rondschrijven van patriarch Dimitrios: *De Theologie van de icoon* - 2001, herzien in 2005.) God is niet te bevatten, maar zijn energieën, waarin Hij aanwezig is, maken het de mens mogelijk deel te hebben aan de goddelijke Vleeswording.

Iosif Volotskij en Nil Sorskij

Op theologisch en spiritueel gebied is het onderscheid tussen Iosif Volotskij en Nil Sorskij niet eens zo erg groot. Er zijn zelfs vermoedens dat bepaalde passages uit het besproken traktaat in werkelijkheid van Nil Sorskij zijn.

Iosif Volotskij was begaan met mystiek en ascese. Hij wordt ook, evenals Nil Sorskij, een hesychast genoemd, maar zijn regel leidde tot meer uiterlijke ascese, een geritualiseerd formalisme, wat dan weer van invloed was op de praktijk van het iconschilderen.

Dolf Bruinsma

De Wijsheid neemt tijdelijk haar intrek

Enkele indrukken van het Sofia-symposium te Nijmegen

De Sofia-conferentie tijdens de lezing 'Sofia in het werk van Schelling' door dr. Thomas Klibengajtis (Universiteit van Münster). Aan tafel, van links naar rechts: Evert van der Zweerde, Manon de Courten en dr. Thomas Baumeister (filosoof Radboud Universiteit). (Foto: L. van Leijssen)

Op 27 en 28 juni jl. nam niet alleen de Wijsheid zelf tijdelijk haar intrek in Nijmegen, maar streken zo'n vijftintig wetenschappers uit Nederland, Duitsland, Polen, de VS, Australië, Rusland en andere voormalige Sovjetlanden er neer om zich over haar te buigen. Aan de Radboud Universiteit aldaar organiseerden het Centrum voor Ethiek (Faculteit van Filosofie), het Heyendaelinstituut en het Instituut voor Oosters Christendom, allen verbonden aan diezelfde universiteit, een internationale conferentie over de goddelijke Wijsheid onder de titel 'Sofia - een bruggetje over de culturen heen'. De organisatie was in handen van Dr. Evert van der Zweerde, docent wijsbegeerte en gespecialiseerd in Russische filosofie, en Dr. Manon de Courten, filosofe en Solovjov-expert. In voordrachten over filosofie, theologie, literatuur en (kunst)geschiedenis werden de veelzijdige aspecten besproken van de goddelijke Wijsheid. De deelnemers waren van verschillende levensbeschouwelijke achtergrond: Orthodox, rooms-katholiek, grieks-katholiek, humanistisch, antroposofisch, joods, protestants of anderszins.

De eerste dag besteedde men veel aandacht aan de Russisch-orthodoxe visie op Sofia, met lezingen over Skovoroda (over hem een artikel in Pokrof in 2008), Florenskij, Solovjov (gest. 1900) en vooral Bulgakov, de Russisch-orthodoxe priester en filosoof die in de na-revolutionaire Russische emigratie in Frankrijk woonde en in de 20e eeuw de belangrijkste impuls gaf aan de Sofialeer. Dr. Maja Soboleva van de Universiteit van Marburg in Duitsland gaf een voordracht over de Wijsheid en Bulgakovs concept van de eenheid van taal. Drs. Josephien van Kessel van de Radboud Universiteit

sprak over Bulgakov en de sociologie, en dr. Robert Slesinski uit de VS, al 40 jaar een kenner van Bulgakov, over diens visie op Sofia.

Persoon?

Is Sofia een persoon, of alleen een verbinding? De Wijsheid in de joodse en christelijke tradities stamt uit het Oude Testament. Het Russische denken is op die bijbelse Wijsheid doorgegaan, maar er trad een belangrijke verschuiving op. De Wijsheid werd een persoon, een andere dan Christus (zie icoon, p 17). Met name bij Bulgakov is dat heel duidelijk. Slesinski signaleerde

dat, met alle bewondering, als een probleem voor hem. De Wijsheid dreigt een vierde persoon van de goddelijke Drie-eenheid te worden, reden waarom de Russisch-orthodoxe Kerk de idee van Sofia als persoon afwees.

Op de eerste dag sprak ook Tatyana Kochetkova, filosofe en onderzoeker aan het Louis Bolk-instituut te Zeist (met haar een interview in Pokrof 2008, 1) over Sofia in verband met bio-ethiek en gaf 's avonds prof. Wil van den Bercken, bijzonder hoogleraar christendom in Rusland en Oekraïne aan de Radboud Universiteit, een presentatie over de betekenis die de Haghia Sophia van Constantinopel voor Rusland heeft gehad.

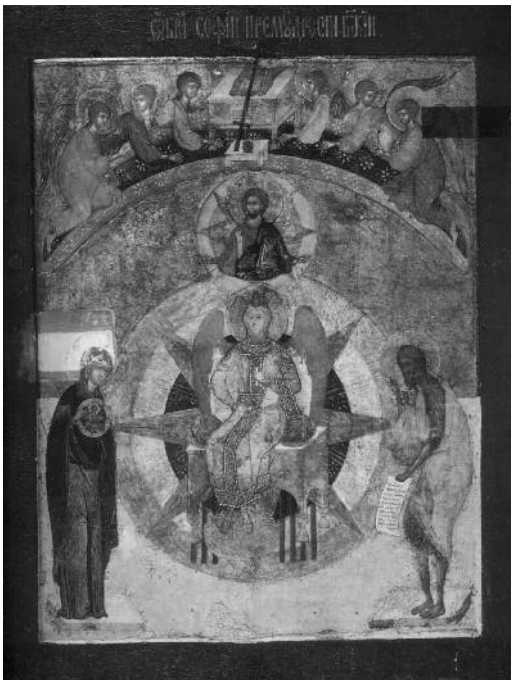
Kampliteratuur

De tweede dag stond met name in het teken van Sofia en twintigste-eeuwse filosofen en dichters, met name mensen die steun bij haar hadden gevonden in de goelagkampen van Stalin en in de concentratiekampen van de nazi's. 'Sofia en kampliteratuur', luidde de titel van het eerste panel 's ochtends. Dr. Ria van den Brand van het Heyendaelinstituut liet zien hoe iemand als de Duits-joodse schrijfster Nelly Sacks (1891-1970) onder invloed van de holo-

caust haar neo-romantische spiritualiteit had gewijzigd. Deze 'verstoorde spiritualiteit' bestaat bij joodse auteurs, maar ook bij Vlaamse, zei ze. Van den Brand noemde Etty Hillesum (1914-1942), die ons in haar brieven en dagboek een getuigenis van de Wijsheid in de kampen heeft nagelaten: "Er is [bij haar] geen verhoog over wijsheid, maar er is wijsheid in haar geschriften." Onderzoekster Ekaterina Neklyudiova van hetzelfde instituut sprak in haar lezing 'Schrijven tegen de vernietiging' over Russische dichters als V. Shalamov (1907-1982) en Evgeniia Ginzburg (1906-1977). Shalamov richtte zijn aandacht niet expliciet op het begrip Wijsheid; Neklyudiova beschouwt zijn werk evenwel als een uiting van hoe de Wijsheid met een mens kan meegaan, de goelag in. Poëzie was een verschijningsvorm van Wijsheid en had een enorme kracht voor deze mensen. Neklyudiova citeerde Ginzburg: "Wat heb ik dan? Gedichten... alleen maar dat... Die van mezelf en van iemand anders [...] De ware waarde van de poëtische zinnen wordt geverifieerd op zulke momenten. Mijn hart is vervuld met de zachtmoedige dankbaarheid ten opzichte van de dichter. Hoe wist hij dat? - hij die op een flat in Moskou woonde... Als-ie toch 'ns wist hoe zijn gedichten mij nu hebben geholpen om te begrijpen, om te weerstaan deze cel, deze veroordeling, deze moordenaars..." (Ginzburg, *The Harsh Route*).

West en Oost

Op de hele conferentie werden boeiende verbanden gelegd tussen Sofia en concepten die gangbaar zijn in - wat wel wordt aangeduid als - 'New Age'. Op de tweede dag werden tevens in voordrachten over Nicolaas van Cusa, de Franse filosoof 'Alain' (Emile Chartier), Ludwig Wenzler en Schelling bruggen geslagen tussen westerse en Russische auteurs. Solovjov, zelf een bruggenbouwer tussen Oost en West, stond die dag in drie lezingen centraal, onder andere in de lezing van Manon de Courten over Sofia en Solovjov's persoonlijke mystiek en zijn publieke profetische roeping. Evert van der Zweerde ging aan de hand van Solovjov's persoon én werk in op het filosofische probleem van pluraliteit en singulariteit. Het is de rol van Sofia om te laten zien dat het idee van een afgerond denksysteem wel stuk móét lopen. Aan de wijsbegeerte is het, aldus Van der Zweerde, om met deze spanning in het reine te komen.

Middeleeuwse Russische icoon van de Wijsheid, een zelfstandige persoon. Christus zelf staat bóven de Wijsheid afgebeeld.

Leo van Leijzen

Jozef als Vader

Soms treden bijbelse figuren maar heel eventjes op, kort maar krachtig. Ze spelen niettemin een voorname rol. De rol van Jozef in het kerstverhaal is er een mooi voorbeeld van. Met Kerstmis vieren christenen de geboorte van een mens die het Licht van de wereld genoemd wordt. Het is de komst van een nieuwe koning die in onze wereld een rechtvaardiger orde op gang brengt. Het verhaal gaat dat het bijna lukte deze pasgeborene al meteen te doden. Koning Herodes probeert de komst van het kerstkind namelijk direct ongedaan te maken. Deze heerser oefent zijn koningschap uit door in Bethlehem onschuldige kinderen te laten vermoorden. Dankzij Jozef ontkomt Jezus hieraan maar net. Aan de hand van het begin van het Mattheüs-evangelie en een romaans kapiteeltje van de vlucht naar Egypte in de Sint-Lazaruskathedraal, gebouwd tussen 1120 en 1146 te Autun in Bourgondië, wil ik iets over Jozefs vaderschap verduidelijken. De Jozef van Autun is een van mijn favoriete figuren. Jozef zet een bijbels model van vaderschap neer en Herodes is zijn tegenbeeld.

Op een van de vele kalkstenen kapiteeltjes in de basiliek, die binnenin romaans is maar van buiten laatgotisch aandoet, heeft beeldhouwer meester Gislebertus de vlucht naar Egypte (Mt. 2,13-15) afgebeeld. Op de afbeelding kijken we naar Jozef, maar in werkelijkheid staan Maria en Jezus in het middelpunt van de sculptuur. De houding van Maria en de plaatsing van Jezus op haar schoot verwijzen naar een positie gezeten op een troon. Moeder en kind dragen de wereld met hun handen. Hun ogen stralen rust uit wat in strijd lijkt met de ernst van de situatie. Het kapiteeltje maakt meteen al duidelijk dat de vormgeving van een geloofswaarheid prevaleert boven een realistische weergave. De voorstelling is heel decoratief, maar verder wat statisch. De enige beweging van het kunstwerk wordt gesuggereerd door de ezel die een voorpoot opheft. De figuur Jozef staat eigenlijk ter-

zijde en bevindt zich aan de zijkant van het kapiteeltje. Hij lijkt marginaal, een randfiguur, die op het punt staat uit beeld te verdwijnen. Alleen de ezel let op Jozef. Meester Gislebertus heeft de leidsels van de ezel in de hand van Jozef gelegd. Zijn linkerhand draagt een zwaard rustend op zijn schouder. Jozefs mond staat open en dat komt omdat er haast is geboden. Zijn onrust staat in contrast met de rust van Maria en Jezus. Het leven van Jezus is in gevaar omdat koning Herodes Hem naar het leven staat (Mt. 2,13). Waarom maakt Jozef zoveel haast? Waar maakt hij zich eigenlijk druk over? Hij is immers niet de vader van het kind. Mattheüs vermeldt hem toch niet als verwekker van Jezus (Mt. 1,16). Wel ontpopt hij zich als een betrouwbare bondgenoot van Jezus en Maria. Het tafereeltje van de vlucht naar Egypte geeft aan dat hij zijn mannetje staat. Hij voert het groepje vluchtelingen aan uit de handen van de vijand. Daarmee ontfermt hij zich over Jezus en adopteert Hem als zijn kind. Hij beseft dat die daad zijn hele leven ondersteboven gooit. Je land achterlaten en vluchten naar een vreemd land is zeer ingrijpend in iemands bestaan. Jozef bewijst dat hij niet voor niets een rechtvaardige (in het Hebreeuws een *tsaddiek*) wordt genoemd (Mt. 1,19). Hij is een menselijke, barmhartige man en zo is hij het type van een nieuw soort vader. Heel anders dan de bloedorstige Herodes die wel als biologische vader van Archelaüs wordt beschreven (Mt. 2,22). Jozef is een nabootser van God. Hij leeft rechtvaardig, en rechtvaardigen helpen ons om zicht op de onzichtbare God te krijgen. Jozef laat ons iets van Gods gerechtigheid en zijn compassie zien. Deze kompaan van Maria en Jezus toont dat hij hoort bij Jahweh de Verbondsgod, iemand die voor zijn plotse verantwoordelijkheid niet wegloopt. Hoewel zijn rol in de bijbel maar kort duurt en meester Gislebertus hem aan de rand afbeeldt, laat hij zich inschakelen. Hij neemt beslissingen en doorstaat beproevingen. Hij kondigt ook Gods bevrijdingsprogramma aan door de naam van het kind bekend te maken (Mt. 1,25). Jezus' naam betekent immers 'God redt', 'Jahweh bevrijdt' of 'de Aanwezige is je helper'. Of in het gebaar van Gislebertus: 'draager van de wereld'.

Matteüs' Kerstverhaal (Mt 2) begint met de komst van de Wijzen na Jezus' geboorte. Op hun vraag aan koning Herodes waar de pasgeboren koning der Joden verblijft, schrikt deze en vat het plan op zijn vermeende concurrent om het leven te brengen. Na het bezoek aan het pasgeboren kind verlaten de Wijzen – om Herodes te ontwijken – via een sluiproute het land.

«Kort nadat zij op die manier de wijk genomen hadden,

verscheen er aan Jozef in een droom een engel van de Heer.

Hij zei: 'Sta op en vlucht met het kind en zijn moeder naar Egypte.

Blijf daar tot ik je weer roep, want Herodes is naar het kind op zoek en wil het ombrengen.'

Jozef stond op en week nog diezelfde nacht met het kind en zijn moeder uit naar Egypte.

Daar bleef hij tot de dood van Herodes,

en zo ging in vervulling wat bij monde van de profeet door de Heer is gezegd:

'Uit Egypte heb ik mijn zoon geroepen.'»

(Mt 2, 13-15. De bijbeltekst is ontleend aan De Nieuwe Bijbelvertaling, © Nederlands Bijbelgenootschap 2004)

Koning Herodes handelt als een patriarchale vorst die denkt door te moorden in het zadel te kunnen blijven. Zijn optreden is een blamage voor het vaderschap. Jozef laat ons een ander model van vaderschap zien. Als verwekker wordt hij gepasseerd, maar de rol om iets van Gods vaderschap te verbeelden laat hij niet voorbijgaan. Daarin is hij onze voorganger. Jozef neemt het op voor het leven dat bedreigd wordt. Zo helpt hij mannen in onze samenleving om het vaderschap antipatriarchaal vorm te geven. Dat geldt voor biologische vaders, maar evengoed voor mannen die op een andere wijze leven, bijvoorbeeld alleen, samen of gehuwd zonder kinderen. Onze kinderen kunnen er alleen maar wel bij varen. Onze wereld heeft rechtvaardige mensen nodig.

Huub Vogelaar

Detail uit het kapiteel: Jozefs geopende mond, uitdrukking van de haast die hij heeft om Jezus in veiligheid te brengen.

GEEN MASSAAL GODSDIENSTONDERRICHT IN RUSSISCH STAATSONDERWIJS

Academici uit Rusland hebben president Poetin een brief gestuurd naar aanleiding van de invoering van een cursus over de orthodoxe cultuur, waarin zij een poging zien om het godsdienstonderwijs via een achterdeurtje in het curriculum van de staatscholen binnen te smokkelen. President Poetin verzekerde hierop dat scholieren ook in de toekomst geen massaal orthodox godsdienstonderricht zullen krijgen. De president verwees daarbij naar de scheiding tussen kerk en staat. Poetin onderstreepte dat een dergelijk godsdienstonderwijs een aanpassing van de grondwet vereist: "De grondwet bepaalt dat Kerk en Staat gescheiden zijn. Als wij daarin verandering willen, dan moeten wij de grondwet aanpassen. Ik heb er mijn twijfels over dat dit momenteel de goede beslissing zou zijn."

(Bron: Kerknet.be, 26 september 2007)

NIEUWE ROEMEENSE PATRIARCH

Op 30 september is in Roemenië metropoliet Daniel geïnstalleerd als nieuwe Roemeens-orthodoxe patriarch. De 56-jarige Daniel Ciobotea werd op 12 september door de Heilige Synode verkozen tot opvolger van patriarch Teoctist. Patriarch Daniel wordt algemeen beschouwd als vernieuwer. Hij stelde dat de Roemeens-orthodoxe Kerk nauwer aansluiting moet vinden bij het leven van de gelovigen. Hij kondigde de lancering aan van een radio- en tv-zender en een nieuwe krant. De

Na zijn intronisatie wordt de nieuwe Roemeense patriarch Daniël, geheel gestoken in patriarchaal wit, gefeliciteerd door kardinaal Walter Kasper.

nieuwe patriarch studeerde twaalf jaar in het Westen en doceerde enige tijd aan het Oecumenische Instituut in Bossey.

(Bron: Kerknet.be, 1 oktober 2007)

NIKOLAAS OP IKONEN

Van 1 november 2007 tot en met 1 maart 2008 wordt een speciale tentoonstelling gehouden gewijd aan deze heilige Nikolaas onder de titel 'Wie is Nikolaas? Maak kennis met Nikolaas op ikonen'. De officiële opening vond plaats op woensdag 31 oktober en werd verricht door Zijne Eminentie Simon Ichounine, aartsbisschop van de Russisch-orthodoxe kerk in België en Nederland.

Aan de hand van een zestigtal houten en bronzen ikonen, uit de zestiende tot begin van de twintigste eeuw, wordt de veelzijdigheid van Nikolaas getoond. Nikolaas is de eeuwige beschermer en heilige van heel het Russische land en volk. Hij is onlosmakelijk met dit land verbonden. Ook heden ten dage geniet de heilige in de Oosters-orthodoxe kerk nog grote vereering. De tentoongestelde ikonen zijn afkomstig uit Rusland, uitgezonderd één Bulgaarse en drie Griekse ikonen. Ze komen uit de collectie van het museum

zelf, uit privébezit of zijn beschikbaar gesteld door meerdere galerieën. Ter gelegenheid van deze tentoonstelling is het boek *Nikolaas, eeuwenlang Wonderdoener* verschenen waarin de tentoongestelde stukken worden besproken. De prijs van het boek is € 12,50. Voor nadere informatie en/of digitaal beeldmateriaal kunt u contact opnemen met de heer A. Brouwer, tel. 0592 544156, mobiel 06 20979735 of via e-mail: info@alexanderstichting.nl www.ikonenmuseumkampen.nl

DIALOOG KATHOLIEKEN EN ORTHODOXEN IN RAVENNA

Van 8 tot 15 oktober vond in Ravenna de tiende plenaire vergadering plaats van de bilaterale orthodox-katholieke dialoogcommissie. Dit overleg van dertig rooms-katholieke en dertig orthodoxe afgevaardigden is de tweede bijeenkomst sinds de hervatting van die dialoog in september 2006. Het overleg stond onder leiding van de twee voorzitters kardinaal Walter Kasper van de Pauselijke Raad voor de Eenheid onder de Christenen en metropoliet Joannis van Pergamon. Centraal stond het kerk-zijn, met bijzon-

dere aandacht voor het bischopsambt en het ambt van Petrus. De gemengde theologische commissie is het officiële overlegorgaan tussen de katholieke en orthodoxe Kerken. De commissie werd in 1979 ingesteld door paus Johannes Paulus II en oecumenisch patriarch Dimitrios I van Constantinopel om de verstandhouding tussen beide Kerken te bevorderen. Mgr. Hilarion Alfeyev, aartsbischop van Wenen en vertegenwoordiger van de Russisch-orthodoxe Kerk bij de Europese instellingen in Brussel, liet voor de bijeenkomst weten dat deze plaats vindt op een ogenblik waarop werkelijke vooruitgang wordt geboekt in de oecumenische relaties. Gedurende het overleg trok de Russisch-orthodoxe Kerk zich echter terug vanwege de aanwezigheid van de Orthodoxe Kerk van Estland die door het patriarchaat van Moskou niet wordt erkend. Deze nationale tak van de orthodoxie scheidde zich na het uit elkaar vallen van de Sovjetunie af van het Russisch-orthodoxe patriarchaat en sloot zich aan bij dat van Constantinopel. Orthodoxe en katholieke theologen werden het tijdens de bijeenkomst eens inzake een gemeenschappelijk document over collegialiteit en autoriteit in de Kerk. Dit echter pas nadat de Russisch-orthodoxe delegatie de vergadering had verlaten. De Russisch-orthodoxe bisschop Hilarion uitte hierop zware kritiek en onderstreepte dat de dialoog tussen katholieke en Orthodoxe theologen niet productief kan zijn als die plaatsheeft zonder vertegenwoordiging van het Russisch-orthodoxe patriarchaat. De Russisch-orthodoxe delegatie stapte in 2000 in Baltimore ook op, nadat Johannes Paulus II zonder voorafgaand overleg had besloten tot de oprichting van vier Russische rooms-katholieke

bisdommen.

(Bron: Kerknet.be, 9 oktober 2007; Kerknet.be, 10-10-2007; Zenit, 15 oktober 2007; Kerknet.be, 23 oktober 2007)

MOSKOU: PAOLO PEZZI R.K. AARTBISSCHOP

Op zaterdag 27 oktober werd in de rooms-katholieke kathedraal van Moskou de zevenenveertigjarige Italiaan Paolo Pezzi tot bisschop gewijd. Hij volgt aartsbisschop Tadeusz Kondrusiewicz en is daarmee de nieuwe leider van het aartsdiocees van de Moeder Gods in Moskou. Kondrusiewicz ging in de ceremonie voor. Na 16 jaar dienst in Moskou werd deze in september benoemd in Minsk-Mohilev (Wit-Rusland). Paolo Pezzi heeft ervoor gekozen niet langer zijn Italiaanse naam te dragen maar voortaan het Russische equivalent 'Pavel'. Aartsbisschop Pezzi was tot zijn benoeming tot aartsbisschop rector van het grootseminarie Maria Moeder der Apostelen in Sint-Petersburg. (Bron: Zenit, 29 oktober 2007)

ISRAËL ERKENT ORTHODOX PATRIARCH JERUZALEM

Een ministeriële commissie heeft de Israëliëse regering na twee jaar uitstel aanbevolen Theophilos III als de Grieks-orthodoxe patriarch van Jeruzalem te erkennen. Hiermee is een einde gekomen aan een impasse die in augustus 2005 begon, nadat hij unaniem door de Grieks-orthodoxe bisschoppensynode was gekozen. Het positieve advies volgt op intense internationale druk. Theophilos III (Ilias Giannopoulos) werd geboren in 1952 te Messina, Griekenland. Hij was van 1991 tot 1996 priester in Galilea. Daarna was hij aartsbisschop van Tabor. Op 22 augustus 2005 werd hij gekozen tot de

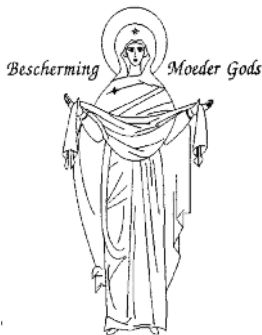
141ste primaat van het Orthodoxe Patriarchaat van Jeruzalem. Zijn titel luidt voluit: 'Patriarch van de Heilige Stad van Jeruzalem en van geheel Palestina, Syrië, Transjordanië, Kana van Galilea en Heilig Sion'

Een nieuwe patriarch van Jeruzalem moet door alle regeringen in het Heilig Land (Palestijnse Autoriteit, Jordanië en Israël) worden erkend, zo schrijft het Grieks-orthodoxe kerkrecht voor. De Palestijnse Autoriteit gaf als eerste haar fiat. Jordanië had iets meer tijd nodig voor de screening, maar tekende uiteindelijk geen bezwaren aan. Officieel heeft de Israëliëse regering de afzetting van Irenaios door de H. Synode van Jeruzalem en bevestiging ervan door de Pan-Orthodoxe Synode van Constantinopel in 2005 nog niet expliciet erkend.

(Bron: Katholiek Nederland, 1 november 2007)

KADERCURSUS OOSTERS CHRISTENDOM

Het Instituut voor het Oosters Christendom (IVOC) organiseert op woensdag 12 en donderdag 13 december 2007 een kadercursus Oosters Christendom. Deze 2-daagse kadercursus is bedoeld voor professionals (pastores, maatschappelijk werkers, journalisten, ambtenaren, medewerkers van niet-gouvernementele organisaties) die in hun werk in aanraking komen met oosterse christenen en daarom meer over het oosters christendom willen weten. De cursus geeft een goed inzicht in de diverse achtergronden en culturen van verschillende groepen oosterse christenen. Dat kan deze professionals helpen in hun werk met en voor deze christenen, ook in Nederland en België. Bezoek voor meer informatie de website: <http://www.ru.nl/ivoc/agenda/agenda/>

Katholieke Oosterse Liturgievieringen december 2007 – januari 2008

Amsterdam
Occohofje, Nieuwe
Keizersgracht 94

Delft
Oude Delft 18

's-Gravenhage
Raamweg 42, 2596 HN

Eindhoven
Eikenburg, Aalsterweg 289

Haarlem
Janstraat 41

's-Hertogenbosch
Catharinakerk,
Kruisbroederhof 4

Maastricht
Kapel Zorgcentrum Amby
Achter de Hoven 25, 6225 EK

Nijmegen (BG)
Dobbelmannweg 3,
tel. 024-3233503

Nijmegen (NBK)
Titus Brandsma-gedachteniskerk
(voormalige Jozefkerk), Keizer
Karelplein

Rotterdam
Kerk van de Missionarissen van
het H. Hart, Karel
Doormanstraat 337

Tilburg
Klooster MSC, Bredaseweg 204,
tel. 013-4672994

Utrecht (BG)
Kapel Gezondheidscentrum
Lombok, Ingang Jan Pieterszoon
Coenstraat 60

■ **Amsterdam:** (Byzantijnse Gemeenschap)
Woensdag 26 december, 10 u: Goddelijke Liturgie.
*Alle diensten van de Byzantijnse Gemeenschappen
(BG) in het land zijn onder voorbehoud. Voor verdere
informatie: www.pokrof.nl of het desbetreffende
secretariaat.*

■ **Delft:** (BG)
Zondag 9 december, 10 u: Goddelijke Liturgie.
Zondag 13 januari, 10 u: Goddelijke Liturgie.

■ **Eindhoven:** (BG)
Zondag 2 december, 11 u: Goddelijke Liturgie.
Woensdag 26 december, 11 u: Goddelijke Liturgie.

■ **'s-Gravenhage:** (BG)
Zaterdag 15 december, 9.30 u: Goddelijke
Liturgie.
Maandag 24 december, 19 u: Vigilie en Goddelijke
Liturgie.
dinsdag 1 januari, 11 u: Goddelijke Liturgie.
Zondag 6 januari, 10 u: Goddelijke Liturgie en
Waterwijding.
Zaterdag 19 januari, 9.30 u: Goddelijke Liturgie.
Zaterdag 26 januari, 19 u: Vesper.
Zondag 27 januari, 10 u: Goddelijke Liturgie.

■ **Haarlem:** (BG)
Zaterdag 8 december, 19.30 u: Goddelijke
Liturgie.
Zaterdag 12 januari, 19.30 u: Goddelijke Liturgie.

■ **'s-Hertogenbosch:** (Johannes van
Damascusgemeenschap)
*Iedere zondag 10.15 uur: Goddelijke Liturgie; soms bij
afwezigheid van een priester Metten i.p.v. Goddelijke
Liturgie.*
Bijzondere diensten:
Zondag 2 december, Feest van Johannes van
Damascus, 10.15 u: Icoonwijding, gevolgd door de
feestelijke Goddelijke Liturgie.

Zondag 9 december, 10.15 u: Goddelijke Liturgie.
De gezangen worden verzorgd door het Koor van
Solisten uit St. Petersburg o.l.v. Olga Stupneva,
dat 's middags om 14.30 uur het traditionele
Kerstconcert zal verzorgen.

Zondag 16 december, Zondag van de Voorouders
des Heren, 10.15 u: Goddelijke Liturgie.
Zondag 23 december, Zondag voor de Geboorte
des Heren, Zondag van de heiligen van het Oude
Verbond, 10.15 uur Goddelijke Liturgie.
Dinsdag 25 december, Geboorte des Heren
(Kerstmis), Eerste Kerstdag 's ochtends 10.15 u:
Lofzangen van de Metten, gevolgd door de plechti-
ge Liturgie van Kerstmis. Na de Liturgie een fees-
telijke kop chocola of koffie met kerstgebak. Wie
wat lekkers mee wil brengen is van harte uitgeno-
digd dit te doen.

Woensdag 26 december, Tweede Kerstdag,
Synaxis van de Moeder Gods: *géén Liturgie!*
Zondag 30 december, Zondag voor Verschijning
des Heren, 10.15 u: Goddelijke Liturgie.

Dinsdag 1 januari 2007, Nieuwjaarsdag: *géén
Goddelijke Liturgie!*
Zondag 6 januari, viering van de Verschijning des
Heren, 10.15 u: Goddelijke Liturgie, gevolgd door
de Grote Waterwijding.

Zondag 13 januari 2007, Zondag van de Tollenaar
en de Farizeer, 10.15 u: Goddelijke Liturgie.
Vandaag begint de periode van de Voorvasten -

het Triodion -, op weg naar het komende Paasfeest
(23 maart 2008).

Zondag 20 januari, Zondag van de Verloren Zoon,
10.15 u: Goddelijke Liturgie.

Zondag 27 januari, Zondag van het Afscheid van
Vlees, 10.15 u: Goddelijke Liturgie.

Voor informatie over de diensten:

www.byzantijnsekapel.nl en mev. Wem Timmermans
(tel. 06-5362293) of mevr. Myryam Corsten (tel. 073-
6148508).

■ **Maastricht:** (BG)
Dinsdag 25 december, 10 u: Goddelijke Liturgie
van Kerstmis.
Zondag 20 januari, 10 u: Goddelijke Liturgie.

■ **De Meern:** (Utrechts Byzantijns Koor)
Zondag 27 januari, 10 u: Goddelijke Liturgie, in
parochie O.L.V. Tenhemelopneming/Licht van
Christus, Pastoor Boelenslaan 9
Voor verdere informatie over Utrechts Byzantijns Koor:
www.utrechtsbyzantijnskoor.nl

■ **Nijmegen:** (BG)
Zaterdag 8 december, 19 u:
Chrysostomusliturgie, gezongen door het
Nijmeegs Byzantijns Koor
Maandag 24 december, 19 u: Goddelijke Liturgie.
Zaterdag 26 januari, 19 u: Goddelijke Liturgie.

■ **Nijmegen:** (Nijmeegs Byzantijns Koor)
Zaterdag 8 december, 19 u: Chrysostomusliturgie
in Byzantijnse kapel, Dobbelmanweg 3
Zaterdag 22 december, 19 u: Vesperviering voor
Kerstmis.
Zaterdag 12 januari, 19 u: Chrysostomusliturgie.
Voor informatie over Nijmeegs Byzantijns Koor:
j.vanderpost@planet.nl; op Internet:
www.hetnbk.nl

■ **Roosendaal:** (BG)
Zondag 30 december, 14 u: Goddelijke Liturgie in
O.L.Vrouwe-parochie, Kade 23.

■ **Rotterdam:** (BG)
Zondag 2 december, 10 u: Goddelijke Liturgie.
Zondag 6 januari, 10 u: Goddelijke Liturgie.

■ **Tilburg:** (Tilburgs Byzantijns Koor)
Zondag 9 december, 10.15 u: Goddelijke Liturgie
in de kapel van M.S.C.
Zondag 13 januari, 10.30 u: Goddelijke Liturgie in
de Heikese kerk (St. Dionysius), Stadhuisstraat 6.
Voor verdere informatie:
www.tilburgsbyzantijnskoor.nl

■ **Utrecht:** (BG)
Zondag 16 december, 10.30 u: Goddelijke Liturgie.
Woensdag 26 december, 10 u: Goddelijke liturgie
in Sint-Antoniuskerk, Kanaalstraat 200.
Zondag 6 januari, 10.30 u: Goddelijke Liturgie en
Waterwijding.
Zondag 20 januari, 10.30 u: Goddelijke Liturgie.

De illustraties op de omslag:
*Voorzijde: Moderne icoon van Christus' Geboorte (ong.
2004, G. Hússtege), naar hedendaags Russisch voorbeeld.
De hertjes rechts onder;
verwijzend naar het hert van ps 42, 2,
symboliseren Christus geboorte in het hart.
Achterzijde: Doop van Christus, 17e-eeuwse icoon, Noord-
Rusland. (Foto's: Iconengalerie Hússtege)*

Pokrof

is een uitgave van:
katholieke vereniging voor
oecumene athanasius
en willibrord

